

ZAGREB**Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu****Odsjek za povijest umjetnosti****Kandidatkinja: JASMINKA NAJČER SABLJAK, povjesničarka umjetnosti, kustosica Galerije likovnih umjetnosti, Osijek****Mentor: dr. sc. Zvonko Maković, izv. prof.****Naslov magistarskog rada: LIKOVNA BAŠTINA OBITELJI PEJAČEVIĆ IZ GALERIJE LIKOVNIH UMJETNOSTI U OSIJEKU****Povjerenstvo za obranu magistarskog rada:****1. dr. sc. Sanja Cvetnić, izv. prof. (predsjednica)****2. dr. sc. Zvonko Maković, izv. prof.****3. dr. sc. Mirjana Repanić-Braun, viša znanstvena suradnica****Datum obrane magistarskog rada: 13. prosinca 2007.**

Sažetak

Obitelj Pejačević dolazi u Slavoniju u 18. stoljeću. Nakon nekog vremena Pejačevići postaju vlasnici velikih imanja: Rume, Retfale, Virovitice, Našica, Podgorača, te od Marije Terezije dobivaju grofovsku titulu s pridjevkom "Virovitički", koju nose sve do danas. Od tri loze koje su se formirale u 18. stoljeću, danas je živuća samo našičko-virovitička, čiji su se potomci do sredine 20. stoljeću zadržali u tzv. Malom i Velikom dvorcu u Našicama. U ratno vrijeme dio umjetnina sklonili su na sigurna mjesta, gdje su dočekale kraj Drugoga svjetskog rata. Pod upravom Narodne Republike Hrvatske Komisija za čuvanje i zaštićivanje kulturnih spomenika i starina (KOMZA) dolazi nakon rata u Našice, legalnim putem preuzima sačuvani mobilijar i umjetnine te ih pohranjuje u Muzej Slavonije u Osijeku.

Osnivanjem Galerije likovnih umjetnosti Osijek sredinom prošlog stoljeća sav slikarski i grafički materijal prelazi u tu ustanovu, gdje se čuva, istražuje i prezentira javnosti.

Političke i društvene okolnosti do početka ovog stoljeća nisu pogodovale istraživanju ostavština plemićkih obitelji. Promjenom društvenih okolnosti i afirmiranjem istraživanja obiteljskog nasljeđa započinje istraživanje ostavštine visoko pozicionirane hrvatske plemićke obitelji. Kvantitativnom analizom djela došlo se do spoznaje da je riječ o sto petnaest slika i grafika, vremenski određenih od sredine 18. do sredine 20. stoljeća, koje su bile u vlasništvu Pejačevića, a ukrašavale su palače i dvorce u Hrvatskoj i Ugarskoj. Analizom djela, identifikacijom i stilskim određivanjem uočen je reprezentativan materijal, i to najviše u portretnom slikarstvu, budući da su pojedini članovi obitelji portrete naručivali kod etabliranih bečkih i budim-

peštanskih slikara. Radi se većinom o narudžbama ili pasivnom importu, koji je bio dio srednjoeuropskoga kulturnog kruga kojem je i sama obitelj svojim potvrđenim statusom pripadala. Pojavom kvalitetnih domaćih slikara u drugoj polovici 19. i početkom 20. stoljeća Pejačevići se narudžbama priklanjaju hrvatskoj sredini, u kojoj se i povremenim banskim funkcijama ističu kao jedna od najviše rangiranih obitelji.

Osim umjetnina koje je obitelj skupljala u svojim dvorovima i palačama, a koje pokazuju njihov odnos prema kulturi, članovi obitelji bili su članovi umjetničkih udruženja i društava u Hrvatskoj i Ugarskoj, a pokazivali su i sklonost prema svim granama umjetnosti: glazbi, književnosti, slikarstvu i arhitekturi. Donedavno gotovo neistražena, danas objavljena i valorizirana umjetnička ostavština visoko pozicionirane hrvatske grofovske obitelji našla je svoje mjesto na kulturnoj karti Hrvatske i srednje Europe. ✕

SUMMARY: ART HERITAGE OF THE PEJAČEVIĆ FAMILY FROM THE GALLERY OF FINE ARTS IN OSIJEK

 Master's thesis deals with the heritage of the Pejačević family, now in a Gallery in Osijek, and once in the palaces and castles throughout Croatia and Hungary. The material consists of

115 paintings and prints, dating from the middle of 18th to the middle of 20th century. The most representative works are portraits by the famous painters from Vienna and Budapest.

ZAGREB**Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu****Odsjek za povijest umjetnosti****Kandidatkinja: mr. sc. DUBRAVKA BOTICA, asistentica
na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu****Mentor: dr. sc. Vladimir Marković, red. prof. u mir.****Naslov disertacije: ČETVEROLISNE CRKVE U SREDNJOJ EUROPI –
PROBLEM TIPOLOGIJE SAKRALNE ARHITEKTURE 18. STOLJEĆA****Povjerenstvo za obranu disertacije:****1. dr. sc. Sanja Cvetnić, izv. prof. (predsjednik)****2. dr. sc. Vladimir Marković, red. prof. u mir.****3. dr. sc. Radoslav Tomić, red. prof.****Datum obrane disertacije: 11. prosinca 2007.**

Sažetak

Crkve četverolisnog tipa pripadaju najistaknutijim pojavama u sakralnoj arhitekturi 18. stoljeća u jugoistočnom dijelu srednjoeuropskog prostora, u Hrvatskoj i Štajerskoj. Razmatranjem arhitektonskih osobina njihova prostora četverolisne crkve istražene su u kontekstu kasnobarokne sakralne arhitekture, koja nastaje spajanjem tipski ustaljenog svetišta te cjeline broda i kapela centralnog oblika, koji u slučaju četverolisnih crkava treba odrediti kao grčki križ s plitkim zaobljenim krakovima. Osobitu novinu u crkvama ovog tipa predstavlja i svođenje češkim svodovima. Crkve četverolisnog tipa treba istraživati u kontekstu srodnih varijacija križnog tlocrta u kasnobaroknoj arhitekturi, a ne kao zasebnu pojavu. Korijeni su takvog prostornog rješenja sakralne arhitekture u sjevernotalijanskoj arhitekturi razdoblja protureformacije, gdje se križni oblik ističe kao idealni oblik crkve, a svetište se prostorno odvaja od broda. Preko graditeljskih radionica tzv. *Austrotalijana*, koje od 16. stoljeća djeluju u ovoj regiji, osobito obitelji Carlone, taj model crkve kao i novi način svođenja prenosi se i u srednjoeuropsko područje. Za oblikovanje četverolista ključne su centralne crkve najistaknutijeg graditelja obitelji, Carla Antonija Carlonea, s kraja 17. stoljeća u Vöcklabrucku i Laxenburgu.

Prva je crkva četverolisnog tipa u Hrvatskoj župna crkva Sv. Ladislava u Pokupskom, dovršena 1739. godine. Župna crkva u Pokupskom narudžba je zagrebačkog biskupa J. Branjuga, a program gradnje i opreme temelji se na ideji P. R. Vitezovića o Pokuplju kao mjestu rođenja sv. Ladislava. Izvorište je arhitektonskog rješenja crkve u krugu suradnika radionice obitelji Carlone u Grazu, a najviše srodnosti pokazuje s arhitekturom J. G. Stengga. Bogati ciklus

štuko-dekoracije kasnobarokne motivike također upućuje na porijeklo u Grazu, kao i upotreba razvedenih oblika otvora preuzetih iz suvremenih predložaka.

Ubrzo se grade crkve u Štajerskoj koje pojednostavnjeno preuzimaju model crkve u Pokupskom (Rogatec, Ponikva), što se očituje u tlocrtnom podudaranju, svodu kapela, ali i otvorima prozora te arhitektonske plastike, a u taj krug može se ubrojiti i crkva u Donjoj Kupčini. Sredinom stoljeća grade se crkve četverolisnog tipa s naglašenim plastičkim vrijednostima unutarnjeg prostora (Ehrenhausen i Sladka Gora) koje pokazuju veliku srodnost s opusom najistaknutijeg graditelja kasnog baroka u Štajerskoj, J. Huebera. Crkva na Trškom Vrhu izdvaja se izuzetnim oblikovanjem prostora, koji je predviđen za zidni oslik. U kasnijem razdoblju grade se manje kapele četverolisnog tipa, a u kasnobaroknom klasicizmu "jozefinskog" razdoblja reducirani četverolisni tip često se javlja u župnim crkvama Zagrebačke biskupije (Šišinec, Žažina, Rečica, Zabok, Nova Ves).

Do sada su sve crkve četverolisnog tipa bile pripisane jednom autoru, mariborskom graditelju J. Hofferu. Atribucije se temelje velikim dijelom na izdvojenim motivima arhitektonske plastike, no razlike između pojedinih crkava četverolisnog tipa upućuju na veći broj autora. U istraživanje autorstva u arhitekturi 18. stoljeća, koje se bitno razlikuje od današnjeg shvaćanja autorstva, potrebno je uključiti problem djelovanja graditeljskih radionica u tom razdoblju. Prenošenje rješenja iz crkve u Pokupskom u druge sredine rezultat je angažiranja suradnika graditeljske radionice na pojedinim narudžbama. Brojne srodnosti u arhitekturi (kao svođeni slavoluk ili kapele zaobljenih uglova koje se ne javljaju samo u četverolisnom tipu) i arhitektonskoj plastici regije govore o usvajanju iskustava u sferi utjecaja radionice Carlonea i njezinih suradnika i nasljednika, osobito Stengga i Huebera, a ne upućuju na autorstvo jednog graditelja. Za kasnobaroknu arhitekturu regije, pa tako i četverolisne crkve, istican je utjecaj bečke arhitekture i Hildebrandtova kruga, no i u tlocrtnim oblicima, svođenju i arhitektonskoj plastici daleko veći utjecaj imalo je nasljeđe te radionice. x

SUMMARY: QUADRIFOLIATE CHURCHES IN MIDDLE EUROPE –
A PROBLEM OF TYPOLOGY OF THE 18TH CENTURY SACRED ARCHITECTURE

 Doctoral dissertation researches quadrifoliate churches in the context of late Baroque sacred architecture. A particular novelty in churches of this type is the use of domical vault. The centrally-planned churches of the architect Carlo Antonio Carlone exerted the most important influence on the formation of quadrifoliate churches. First quadrifoliate church in Croatia is

St. Ladislav in Pokupsko, 1739. Other examples of this type are churches in Rogatec, Ponikva, Donja Kupčina; and from the middle of the 18th century, more plastically elaborated examples are Sladka Gora, Ehrenhausen, Trški Vrh. In late Baroque Classicism a reduced type is often used in architecture of parish churches of the Zagreb Archdiocese.

ZAGREB**Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu****Odsjek za povijest umjetnosti****Kandidat: mr. sc. MARKO ŠPIKIĆ, povjesničar umjetnosti,
asistent na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog
fakulteta u Zagrebu****Mentor: dr. sc. Zlatko Jurić, dia, izv. prof.
(izvorno: prof. dr. Ivo Maroević)****Naslov disertacije: KONZERVATORSKO DJELOVANJE
SPLITSKOG ANTIKVARA FRANCESCA CARRARE****Povjerenstvo za obranu disertacije:**

- 1. akademik Igor Fisković, red. prof. (predsjednik)**
- 2. dr. sc. Zlatko Jurić, izv. prof.**
- 3. dr. sc. Ivo Babić, red. prof.**

Datum obrane disertacije: 12. prosinca 2007.

Sažetak

Francesco Carrara (1812.-1854.) jedan je od najvažnijih istraživača i pisaca o starinama prve polovice 19. stoljeća na hrvatskome tlu. Riječ je istodobno o jednom od nedovoljno istraženih protagonista rane povijesti konzervatorskoga djelovanja u Hrvatskoj, etnografu, političkom geografu, prirodoslovcu, povjesničaru Splita i Poljica te talijanske književnosti, numizmatičaru i arheologu.

Disertacija je podijeljena u pet poglavlja. Koncipirana je kao spoj monografije i kulturne historije. Razlozi za to ne nalaze se samo u Carrarinoj svestranosti nego i u zanimljivim dodirima s intelektualcima i političarima unutar i izvan njegove rodne sredine. Carrarin život koincidira s velikim promjenama u istraživanju spomenika na hrvatskome tlu, koje je potaknuo posjet austrijskoga cara Franje I. Dalmaciji 1818. godine. Prvo poglavlje stoga pored opisa Carrarina odrastanja i školovanja u Splitu i Zadru, daje i pregled razvitka arheološke djelatnosti u Dalmaciji te presjek dvorske antikvarne kulture na početku 19. stoljeća. U drugom se poglavlju daju podaci o njegovu nastavku školovanja u Beču (1836.-41.), gdje je, pored svećeničke formacije, otkrio i interes za kazalište, romantičku književnost te za numizmatičke studije i slavensku filologiju. Ondje je i objavio prvu veću studiju, Teodora Ducaina Paleologhina.

U trećem se poglavlju vidi da je Carrara od povratka u Split koncem 1841. pa do konca 1845. poradio na svojoj znanstvenoj čuvenosti. Tako je istodobno započeo arhivska istraživanja splitskoga kaptola (publikacije Archivio capitolare di Spalato; Chiesa di Spalato, un tempo salonitana), sabirao podatke o epigrafskoj građi Splita

te započeo konzervatorsko djelovanje kao treći ravnatelj splitskoga Muzeja starina. Tu su posebno zanimljivi Carrarini dodiri s bečkom političkom i intelektualnom elitom, koji su mu olakšali istraživanja, posebno s knezom Metternichom, koji mu je pomogao u obnovi arheoloških radova u Saloni. Pišući o Carrarinoj konzervatorskoj metodologiji, autor je dao i pregled djelovanja njegovih prethodnika Carla Lanze i Josipa Čobarnića.

U četvrtom je poglavlju prikazana kronologija arheološkog rada u Saloni od 1846. do 1850., kao i Carrarini rezultati, koje je publicirao ili prezentirao u izlaganjima na novoosnovanoj bečkoj Akademiji znanosti i na Kongresu talijanskih znanstvenika u Mlecima 1847. Razdoblje je obilježeno polemikama, ali i početkom izlaženja Carrarina ambicioznog i nedovršenog projekta *La Dalmazia*, geografsko-etnografsko-kulturoloških studija u obliku ilustriranih serijskih publikacija. Poglavlje je zaključeno prikazom političkog prevrata 1848. u Beču, kojemu je Carrara svjedočio te njegovim otpuštanjem iz službe sjemenišnog predavača Opće povijesti i Vjeronauka koncem 1849., izazvanog lokalnim polemikama sa splitskim prelatima i učenjacima, među kojima su bili ugledni Vicko Andrić i Francesco Lanza.

U petom poglavlju prikazane su posljednje godine Carrarina života u Mlecima, gdje je sastavljao djelo *Antologia italiana*, pregled talijanske književnosti za gimnazije Austrijskoga Carstva. U to je doba došao u dodir s uglednim ministrom bogoštovlja i nastave Leom Thunom te sa zagrebačkim istraživačima Mijatom Sabljarem i Ivanom Kukuljevićem, s kojima je do smrti u Mlecima 1854. razmjenjivao podatke o spomenicima Dalmacije.

Disertacija je plod arhivskih istraživanja Carrarina osobnog arhiva u Arheološkom muzeju Split, splitskom Nadbiskupskom arhivu, zagrebačkom Arhivu HAZU te u glavnim bečkim arhivima (Državni, Dijecezanski, arhivi Akademije znanosti i Kunsthistorisches Museum). x

SUMMARY: CONSERVATION ACTIVITIES OF ANTIQUARIAN FRANCESCO CARRARA FROM SPLIT

 Francesco Carrara (1812-1854) is one of the most important researchers and writers about antiquities in the first half of the 19th century. His activities have not been completely researched and analyzed until now. He was conservator, ethnographer, natural

scientist, historian of Split and its surroundings, archaeologist and numismatist. The dissertation is based on archival research in Carrara's private archive, archives in Split and Zagreb and in the main archives in Vienna.

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest umjetnosti

Kandidat: mr. sc. DRAGAN DAMJANOVIĆ, povjesničar
umjetnosti, asistent na Odsjeku za povijest umjetnosti
Filozofskog fakulteta u Zagrebu
Mentor: dr. sc. Zvonko Maković, izvanredni profesor

Naslov disertacije: ĐAKOVAČKA KATEDRALA

Povjerenstvo za obranu disertacije:

- 1. dr. sc. Zlatko Jurić, dia, izv. prof. (predsjednik)**
- 2. dr. sc. Zvonko Maković, izv. prof.**
- 3. dr. sc. Irena Kraševac, znanstvena suradnica**

Datum obrane disertacije: 14. prosinca 2007.

Sažetak

Doktorska disertacija Dragana Damjanovića obrađuje povijest izgradnje i opremanja đakovačke katedrale te nastoji oblikovne karakteristike njezine arhitekture, slikarstva i skulpture postaviti u kontekst onodobnih zbivanja u umjetnosti Srednje Europe. U istraživanjima za disertaciju autor se nastojao najviše osloniti na izvornu arhivsku dokumentaciju Dijecezanskog arhiva u Đakovu, Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu te raznih austrijskih arhiva (Arhiv samostana u Klosterneuburgu, Ratni arhiv u Beču itd.), kako bi se provjerili i nadopunili navodi u postojećoj literaturi.

Đakovačka je katedrala najveća sakralna novogradnja hrvatskog historizma i jedna od najvećih crkava Srednje Europe iz druge polovice 19. stoljeća. Budući da je njezinu gradnju vodio biskup Josip Juraj Strossmayer, uključen u glavna politička i kulturna zbivanja u onodobnoj Hrvatskoj, pa i cijeloj Habsburškoj Monarhiji, đakovačka je stolna crkva i jedna od najosmišljenijih sakralnih građevina historizma. Iako je Strossmayer najviše zaslužan za gradnju današnje katedrale, pripreme za njezino podizanje počele su još krajem 18. stoljeća, kada nastaju prve inicijative da se dotadašnja srednjovjekovno-barokna skromna katedralna crkva, koja je stajala u dvorištu biskupskog dvora, zamijeni reprezentativnijom građevinom. U sklopu ovih nastojanja nastalo je prije početka Strossmayerova biskupovanja najmanje šest nerealiziranih projekata za katedralu na kojima se odražavaju stilske formacije tipične za južna područja Habsburške Monarhije u tom vremenu: od kasnog baroka, preko baroknog klasicizma do strogog, ortodoksnog klasicizma.

Projekt po kojemu se 1866. godine počela izvoditi đakovačka katedrala djelo je bečkog arhitekta Karla Rösnera, jednog od prvaka

romantizma i novog, ranohistoricističkog pristupa arhitekturi u tadašnjoj Monarhiji. Rösner se u koncipiranju njezinih pročelja oslonio na lombardsku romaniku kao glavni uzor. Odabir stila katedrale postavljen je u kontekst povijesti tzv. *Rundbogenstila*, stila okruglog luka, koji je dominirao srednjoeuropskom arhitekturom od dvadesetih do šezdesetih godina 19. stoljeća. Nakon Rösnerove smrti katedralu će nastaviti graditi drugi bečki arhitekt – Friedrich Schmidt. U disertaciji je jasno razlučen Schmidtov i Rösnerov doprinos konačnom arhitektonskom izgledu i opremi katedrale. Dijelovi glavnog pročelja, unutrašnja oprema katedrale, kao i arhitektonska plastika u cjelini su izvedeni po Schmidtovim projektima. Najveća je pažnja od svih dijelova unutarnje opreme posvećena glavnom oltaru, pobočnim oltarima, orguljama i korskim sjedalima.

Nakon obrade arhitekture i unutarnje opreme detaljno je obrađen i oslik te figuralna plastika katedrale: povijest njihova nastajanja, ikonografski program i oblikovne karakteristike. Posebna je pažnja posvećena nastajanju kartona Johanna Friedricha Overbecka za katedralu, kao jednog od najznačajnijih produkata povijesti izgradnje ove građevine. Izvedene freske Alexandra Maximilliana i Ludovica Seitza postavljene su u kontekst zbivanja u nazarenskom slikarstvu te njima suvremenom akademskom realizmu. Veći je dio skulpture rad domaćeg kipara Vatroslava Doneganija, dok su ostalo radovi Ivana Rendića, Georga Feursteina, Tome Wodičkog i Alojzija Gangla. Pri obradi svih elemenata arhitekture i opreme nastojalo se je, na osnovi izvora, upozoriti na što je više moguće novih saznanja.

Završna poglavlja donose pojedine važne epizode iz povijesti katedrale: udio Ise Kršnjavija u opremanju katedrale, Josipa Vancaša u njezinu obnavljanju, djelovanje katedralne radionice, pojavljivanje katedrale na onodobnim izložbenim manifestacijama, kronologiju zbivanja, prijepis najvažnijih izvora, itd. Na samom se kraju nalazi bogat slikovni materijal koji rasporedom prati strukturu teksta. x

SUMMARY: THE ĐAKOVO CATHEDRAL

 Dissertation deals with the building- and furnishing-history of the Đakovo cathedral relating its architecture, sculptures and paintings to the simultaneous currents in central European

art. Dissertation is in a major part based on archival research in the Episcopal archive in Đakovo, archives in Zagreb and various archives in Austria.

ZAGREB**Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu****Odsjek za povijest umjetnosti****Kandidatkinja:****mr. sc. LEONIDA KOVAČ, povjesničarka umjetnosti,
viša kustosica u Muzeju suvremene umjetnosti, Zagreb****Mentor: dr. sc. Zvonko Maković, izv. prof.****Naslov disertacije:****MODERNIZAM I AUTOPORTRETI UMJETNICA 20. STOLJEĆA****Povjerenstvo za obranu disertacije:****1. dr. sc. Nadežda Čačinović, red. prof. (predsjednica)****2. dr. sc. Zvonko Maković, izv. prof.****3. dr. sc. Tonko Maroević, znanstveni savjetnik****Datum obrane disertacije: 19. prosinca 2007.**

Sažetak

Polazeći od postavki da je umjetnički diskurz reprezentacijska praksa koja u interakciji s drugim društvenim praksama definira značenje pojma stvarnosti, odnosno da ne postoji preddiskurzivna stvarnost, rad postavlja samoreprezentacijske radove umjetnica 20. stoljeća u odnos s istodobnim normativnim diskurzima unutar kojih se proizvode kategorije roda, odnosno pojam spolne razlike. Pritom se normativnim diskurzima poimaju diskurzi egzaktnih znanosti, diskurz prava, kao i diskurz disciplina povijesti umjetnosti i kritike umjetnosti.

Rad sadrži tri uvodna poglavlja kojima se kontekstualiziraju povijesno proizvedena značenja kategorija roda te teorijski aparat kojim su se tijekom 20. stoljeća valorizirala i revalorizirala samoreprezentacijska djela umjetnica. Potom slijedi pet poglavlja u kojima se čitaju konkretna djela umjetnica koje su djelovale tijekom prva četiri desetljeća 20. stoljeća i čiji se radovi u povijesti umjetnosti razmatraju u kontekstu pojma povijesnih avangardi - posrijedi su djela Naste Rojc, Romaine Brooks, Claude Cahun, Florence Henri i Hanne Höch - te dva poglavlja u kojima se raspravlja o performativnim učincima radova dviju suvremenih umjetnica, Orshi Drozdik i Katarzynie Kozyra.

Zaključno poglavlje teksta *Modernizam i autoportreti umjetnica 20. stoljeća* problematizira odnos modernizma i postmodernizma u smislu kulturnih dominanti određenih povijesnih razdoblja, nudeći pritom mogućnost odgovora na pitanje

zašto su djela umjetnica koje su tijekom prva četiri desetljeća 20. stoljeća imale zavidnu institucionalnu recepciju nakon Drugoga svjetskog rata praktički izbrisana iz povijesti moderne umjetnosti, da bi potom u tzv. postmodernom razdoblju bila reaktualizirana. x

SUMMARY: MODERNISM AND SELF-PORTRAITS OF THE 20TH CENTURY WOMEN ARTISTS

 Dissertation deals with self-representational works of women artists, putting them in relation with simultaneous normative discourses. The interpreted women artists are Nasta Rojc, Romaine Brooks, Claude Cahun, Florence Henri,

Hanne Höch, Orshi Drozdik and Katarzyne Kozyra. The closing chapter problematizes the relation modernism – postmodernism in terms of cultural dominants.